

KARAÇAYCA SÖZ VARLIĞININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ CHARACTERISTIC FEATURES OF KARACHAY VOCABULARY

Abstract

Karachays belonging to the Kipchak wing of Turkic speaking world, originate from the Caucasus. A larger group of them migrated to Anatolia around the turn of the twentieth century escaping this way from the Russian colonization. Those remaining suffered all „the slings and arrows of outrageous fortune” yet were unable to end them. It was not much easier for the immigrants either. In Turkey they settled to Central-Anatolia and were meant to take part in the fighting of the Turkish-Russian war. There are villagers who still remember their old traditions, beliefs, folk-songs and dances. It is possible to find people speaking Karachay even in the towns. However assimilation is inevitable, for the language is not officially taught in schools, they have no writing. Turkish will soon swallow up Karachay in Turkey.

Key Words: Karachay, Karachay-Balkar, Hungarian, Caucasus

Özet

Kafkasya kökenli Karaçaylar Türkçe konuşan dünyanın Kıpçak grubuna aittir. Rusya sömürgeciliğinden kurtulmak üzere geniş bir grup yirminci yüzyılın başlarında Anadolu'ya kaçmışlardır“Zalim kaderin sapanları ve okları” sözleriyle ifade edildiği gibi kalanların çilesi de henüz bitmedi. Durum göçmenler için de kolay değildi. Göçmenler Orta Anadolu'ya yerleştirildiler bu da Türk-Rus savaşında yer almak anlamına geliyordu. Hala eski gelenekleri, inançları, halk türkülerini ve oyunlarını bilen köylüler vardır. Hatta kasabalarda dahi Karaçayca konuşanları bulmak mümkündür. Ancak resmi yazısı bulunmayan, okullarda resmi olarak öğretilmeyen diller için asimilasyon kaçınılmazdır. Türkçe çok geçmeden Türkiye'de konuşulan Karaçayca'yı absorbe edecektir.

Anahtar Kelimeler: Karaçay, Karaçay-Malkar, Macarlar, Kafkaslar

1. Karaçay dili Macarlar için neden önemlidir?

Tüm Batı Kıpçak dilleri gibi Karaçayca da Kumancadan gelişmiştir (Golden 1992:47). Kumanca ise 17. asrın sonlarında kaybolmuş, Kumanca konuşurları Macarca konuşuru haline gelmiştir. Bu nedenle Macarca için Karaçay-Malkarcanın söz varlığı da son derece önemlidir. Bu yazımda Karaçay-Malkarca dil malzemesini bazı noktalarda Macarca ile bazı noktalarda da vurgulamak istediğim hususlarla ilgili olmak üzere Türkiye Türkçesi ile karşılaştıracam. Örneğin, Karaçay halkının ilk liderleri olarak kabul edilen *Karça* ve birçok Karaçayca özel isim Macarlarda da kullanılmaktadır.

Karaçaycada Kafkas dillerinin (özellikle İrani dil Osetçenin) etkisi doğal olarak yoğundur. Söz varlığında çok sayıda Rusça ve Orta Moğolcadan alıntı sözcük yer almaktadır.

Macar dili için Karaçaycanın özel bir yeri vardır. Dil tipolojisi bakımından ikisi de aynı grupta yer almakta ve ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, söz dizimi, anlam biliminde, yani dil bilimin beş düzeyinin her birinde, pek çok benzerlik bulunmaktadır. Macarlar, Karpatlar Havzası'na yerleşmeden önce farklı Türk dillerinin etkisi altındaydılar. Macar kabileleri Karaçayların bugün yaşadıkları coğrafyada yaşıyorlardı. Karaçay-Malkarlar tarihi bakımdan diğer Türk topluluklarından daha geç bir tarihe sahip olsalar da, Karaçay-Malkar halkı ve Karaçay-Malkarca da birçok kavim ve gruptan ve o bölgede konuşulan dillerden etkilenmiştir.

2. Sayılar

Karaçaycada çobanların vd. bazı grupların dilinde komşu Osetçeden alınma sayılar kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu gruplarda temel sayılar Türk dillerinden farklıdır¹

<i>duvu</i> ²	'bir'	krş. Osetçe <i>iu</i>
<i>duva</i>	'iki'	krş. Osetçe <i>dluuæ</i>
<i>dıs</i>	'beş'	krş. Osetçe <i>fondz</i>
<i>ıshız</i>	'altı'	krş. Osetçe <i>ækhsæz</i>
<i>as</i>	'sekiz'	krş. Osetçe <i>ast</i>

Sayı sistemindeki farklılık da dikkate değerdir:

<i>cıyırma</i>		'yirmi'
<i>cıyırma bla on</i>	(yirmi ile on)	'otuz'
<i>eki cıyırma</i>	(iki yirmi)	'kırk'
<i>eki cıyırma bla on</i>	(iki yirmi ile on)	'elli'
<i>üç cıyırma</i>	(üç yirmi)	'altmış'
<i>üç cıyırma bla on</i>	(üç yirmi ile on)	'yetmiş'
<i>tört cıyırma</i>	(dört yirmi)	'seksen'
<i>tört cıyırma bla on</i>	(dört yirmi ile on)	'doksan'

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Karaçay-Malkarca sayılarda 20-100 arasında yirmili sistem kullanılmaktadır.

Kafkas dillerinin etkisi, Karaçay-Malkarcanın sadece sayı sisteminde değil, gün, ay adlarında ve sıklıkla kullanılan deyim ve kalıp ifadelerde de görülmektedir.

3. Sıfatlar

Krç. *aruw* ‘güzel, saf, temiz’ (90)

Bu sıfat, Kumukça *arū* ‘güzel, hoş, temiz’ (Németh 1911:97), Klasik Moğolcada ‘pure, clear’ (L. 52) anlamındadır. Sözcük, *arig* ‘clean, pure’ şekliyle Eski Türkçe döneminden beri bilinmektedir (Clouston 1972:213). ET *arig* > *arı*, Osmanlıcada 14. asra kadar metinlerde sıklıkla göze çarpar; ancak modern Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün kullanım sıklığı yüksek değildir.

Karaçayca eş anlamlısı sözcükler bakımından oldukça ‘zengin’dir. Birçok kavramın birden fazla karşılığı vardır: *asuwlı* ‘münasip, elverişli, iyi, güzel, uygun’, *aşhı* ‘iyi, güzel, hoş’, *çiraylı* ‘güzel, yakışıklı’ (175); *çirailiğ* (L. 191), *cahşı* (135), ‘iyi, hoş’. Ör: *Ariw sıfatıñ és+im+den³ ketmey* ‘Güzel yüzün aklımdan çıkmaz.’

4. Adlar

Çalışmamın bu bölümünde Karaçay söz varlığında bulunan, ancak Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bazı inanç terimleri üzerinde duracağım.⁴

4.1. İnançla ilgili terimleri

Adıham ‘şaman, büyücü’ (70)

Aşham ‘şaman, büyücü’ (90)

Bu sözcüklere diğer Türk dillerinde rastlamadığım için belki aşağıdaki çoğu terim gibi bunları yerel Kafkas sözleri olarak kabul etmem gerekiyor.

Batça ‘eski Karaçaycada şaman törenlerinde dans eden delikanlı’ (113)

. Eğlence ve törenlerde dans eden kadınlar için başka bir terim kullanılır:

Horur ‘eski Karaçaylarda Şaman törenlerinde dans eden genç kız’ (221) vb.

Karaçay halk epik edebiyatında büyüünün önemli bir yeri vardır:

Halmeş ‘büyü’ (213)

Hıynı ‘büyü’ (219)

Aytwtos ‘lanet, beddua, kötüleme’ (105)

Kargış⁵ ‘beddua’ (245)

Közbaw⁶ ‘göz bağlama, sihir, aldatmaca, hipnoz, şaşırtıcı hüner, hokkabazlık; sahte riyakar; büyüleyici’ (278)

Dever ‘Şamanizm döneminde Karaçayların taptığı bir put’ (183)

Hamma-hırsa ‘kadın şaman, büyücü’ (213)

Hıynıçı ‘büyücü, üfürükçü’ (219)

Kart-kurtha ‘cadı, büyücü kadın; kurnaz yaşlı kadın’ (246)

Tubulçe ‘kadın şaman’ (408),

Tüyürham ‘şaman, büyücü’ [< *tüyür* ‘çember, halka’] (414),

Kımsaçı ‘şaman, büyücü’ [< *kımsa* ‘harf’] (259),

Tabaltaycı ‘şaman, rahip’ (369), *korgançı* ‘eski Karaçayda şaman ayinlerinde oyunları yöneten erkek’ (269)

Pulgura ‘eski inançlara göre, boğulan birinini cesedini bulmak için kavalla çalınan melodi’dir (321).

Purçan-taralık ‘Karaçayların şamanizm döneminde taş ve ağaçlardan yapılmış tapınma yeri’ (322)

Ravbazi ‘Malkar’da şamanizm döneminde kutsal olduğuna inanılan bir armut ağacı⁷ (322)

4.2 Diğer arkaik isimler

Karaçayca, söz varlığında diğer Türk dillerinde unutulmuş çok sayıda sözcük bulunması bakımından, Türkiye Türkçesi gibi, kimi Türk dillerinden daha arkaik gözükmektedir. Örneğin;

ET [OT] *yer orun* ‘mekân’ (Clauson 1972: 233)

Bu ikilemenin ikincisi Karaçaycada ‘yer’ anlamındadır. Aynı sözcüğün ‘yatak’ anlamı taşıması da ilginçtir. Bu sözcüğün diğer bir özelliği de yapım ekleriyle yeni yeni sözcüklerin tabanı olarak kullanılmasıdır:

<i>Orunduk</i>	‘karyola’ (311)
<i>Ornal-</i>	‘yerleşmek, yer almak’ (310)
<i>Orunlan-</i>	‘yerleşmek, yurt edinmek, kök salmak’ (311)
<i>Ornat</i> ⁸	‘yerleştirmek’ vb.

4.3. İki anlamlı isimler

Eski Türkçedeki *eşik* ‘threshold’ (Clauson 1972:260) sözcüğü, hemen hemen bütün modern Türk dillerinde kullanılmaktadır. Aynı sözcüğün Çağataycada ‘kapı’ anlamı da bulunmaktadır: *eşik* ‘dver’, *porog*’ (Fazylov 1966:175). Orta Türkçe eser olan *Codex Cumanicus*’ta da *eşik* bu anlamdadır.

Modern Karaçaycada Orta Moğolcadan bir alıntı olan *bosaga*, ‘eşik’ karşılığındadır:

<i>Bosağağa cuwuk orun bolsa</i>	Eşiğe yakın yer varsa,
<i>Aşıgıb törge ozma</i>	Acele edip başköşeye geçme.
	(Tavkul 2001: 87)

Karaçay dilinde *eşik* sözcüğü iki anlamdadır:

(1) ‘kapı’ (196)	
<i>Kızını közü eşikte</i>	‘Kızın gözü kapıda’
<i>Eşikni tart-</i>	‘kapıyı kapatmak’ (380)
	(Tavkul 2001: 164)

Sözcük; Kıpçak dili, komşu Kumukçada *eşik* ‘door’, *eşig/eşik auzda/eşik auzya* ‘in front of the door’ (Gürsoy-Naskalı 1991:72), *eşik*, *éşik* ‘dver’ şekilleriyle Baraba Tatarcasında, *esik* şekliyle Kazakçada da kullanılmaktadır.

Çağatayca sözlüklerde *eşik* ‘kapı, giriş’ (ATef), (AChagB116), (PdC117), (Zenker 148) sözcüğü yer almaktadır. Diğer Kafkas dillerinde ise bu sözcük bilinmektedir.⁹

(2) ‘dışarı, dışarıda; eşik’	
<i>Taza suwnu kişi eşikge tökmeydi</i>	‘Temiz suyu kimse dışarı dökmez.’
<i>Üy işlegen balta eşikte kalır</i>	‘Evi yapan balta dışarıda kalır.’
	Tavkul 2001:214, 234)
<i>Eşikge çık-</i>	‘tuvalete gitmek’ (ihtiyacını gidermek)’

Bu deyim Macarcada anlam çevirisi (calque) vardır. Tarihi dönemlerde aynı bölgelerde yaşayan iki halkın dili arasında bu tür benzerlikler görülebilmektedir.

Carlı uwçunu tüyüb athan elle eşikge ‘Zavallı avcıyı dövüp dışarıya atmışlardı.’
(Tavkul 2010: 94)

Bu sözcük Kumukçanın söz varlığında bu iki anlamın yanı sıra *eşikke bar-* deyiminde ‘ihtiyaç gidermek’ (Gürsoy-Naskalı 1991:78) anlamıyla kullanılmaktadır.

Terek

Eski Türkçe döneminin kimi sözcükleri biçimce korunmuş olmakla birlikte daha farklı bir anlam taşımaktadır. Eski Türkçe *terek* ‘poplar’ (Clauson 1972: 543) Karaçaycada yalnızca ‘ağaç’ karşılığındadır. Codex Cumanicus’ta da bugünkü Kafkas Türk dillerinde olduğu gibidir.

Ağaç

Diğer Türk dillerinde kullanılan *ağaç* (< Eski Türkçe *ığaç*), (Clauson 1972: 79) ise, Karaçaycada ‘ormanlık bölge’ karşılığındadır. Türkçedeki *orman*’a karşılık olarak Karaçaycada *çeget* sözcüğü bulunmaktadır (171). *Orman* sözcüğü ise ‘Slav halkından olan’ anlamındadır.

*Saban*¹⁰

Krç. *saban* ‘tarla’ (323) sözcüğü hem ‘tarla’ hem de ‘tarlayı işlemek için kullanılan alet’¹¹ anlamındadır; oysa sözcük diğer Türk dillerinde yalnızca ilk anlamıyla kullanılmaktadır. Eski Türkçe *saban* ‘plough’ (Clauson 1972:790) anlamındadır: *Nartnı sabanları baş etmesinle* (Nartların topraklarında başak bitmesin), (Nartlar adlı Malkarca destan, Kovács 2005: 166). Krç. *cazlık saban* ‘ilkbaharda sürülmüş toprak’ ve *küzlük saban* ‘sonbaharda nadasa bırakılan toprak’tır (Tavkul 2000:288). Sözcüğün *+ilk* ekiyle türetilmiş şekli Karaçaycada *sabanlık* ‘tarla, ekilecek arazi, toprak’ anlamında kullanılır.

Goton

Goton ‘pulluk, kara saban’ (207); *goton temir* ‘pulluk demiri’ (207) ile *saban temir* ‘pulluk demiri’ (323) aynı aletin iki farklı karşılığıdır.

Sal

Sal Karaçaycada ‘1. ceset, ölü; 2. cansız, uyuşuk, hâlsiz’ anlamındayken Türkçede bu sözcüğün anlamı ‘birçok kalın direğin yan yana bağlanmasıyla yapılan, düz ve korkuluksuz, deniz veya ırmak taşıtı’dır. Türkülerde ‘üzerinde cenazeyi taşımak için kullandıkları araç’ anlamında da kullanılır.

4.4. Yer adlarıyla ilgili notlar¹²

Krç. *ındır orun* ‘harman yeri’ ya da dağ adları arasında geçen *Tonguz orun* ‘domuzların buldukları yer’ (485). İlk Macarca yazılı belge olan Tihany Papazlığı’nın Kuruluşu Yazısı’ndaki (MS 1055) ‘güzel ot yetişen’ *kerthel* ya da *petre zanaia hel* yani ‘Peter’in ot kuruttuğu yer’ vb. yer adlarıyla çok benzerlik göstermektedir.

Bunlara paralel olmak üzere Karaçayca birleşik kelimelerin ikinci kısmındaki *-baş* ile yapılmış yer adlarıyla (örneğin dağ adlarında görülen: *Adırsuwbaşı*, *Alibekbaşı*, *Çegetkarabaşı*, *Garalıkolbaşı*, vb.). Eski Macarcadan günümüze kadar *fej/fő* ‘baş’ ile yapılmış birleşik kelimelerin kullanıldığı yer adları vardır. Yukarıda bahsettiğimiz ilk Macarca yazılı kaynakta geçen *Sar feu* ‘Sarı baş’ ya da *Azah*

fehe (TA) örneklerini verebiliriz. Bunlara benzer birçok örnek yanında Krç. *baş oram* ‘ana cadde’ (310) teriminin aynısı, Macarcada *fő utca* şeklinde kullanılmaktadır.¹³

Farklı dillerden etkilenmiş olan Karaçaycanın söz varlığını oluşturan bazı sözcükler özel bir anlam taşımaktadır. Çok yetenekli avcılar olarak bilinen Karaçaylarda ‘dişi geyik’ anlamında *maral* (293), *kiyik* ‘geyik’ (266) ve ‘erkek geyik’ anlamında *buw* kelimeleri bulunmaktadır (131).¹⁴ Bu sözcükler Türkiye Türkçesinde de bulunmakla birlikte genel olarak *geyik* kullanılır. *Kiyik* sözcüğü Karaçaycada ‘yabani, vahşi’ (266) ya da ‘ormanda yaşayan hayvan’ – tıpkı Eski Türkçedeki *keyik* ‘wild four legged game animal’ (Clouston 1972:755) anlamıyla arkaik bir unsur olarak yer almaktadır. Karaçaycada bu sözcükten bir de fiil türetilmiştir: *kiyik+se-* ‘yabanileşmek’ (266).

5. Anlam kopyaları (Calque’lar)

Macarlar Karaçay-Balkarlar ile uzak coğrafyalarda bulunmalarına karşın, dillerinde belki atalarının atalarının teması ya da üçüncü bir halk vasıtası ile kopyalanan çeşitli terimleri korumaktadır.

Eski Macarcada bulunan Eski Türkçe alıntı kelimelerden daha önce de bahsetmiştik, burada ise *calquelar* üzerinde duracağım. Bilindiği gibi dilbilimde *calque* terimi, kaynak dilden sözcüklerin aynen kopyalanması yerine, anlamlarının kopyalanması yoluyla alıca dilde zaten var olan sözcüğe yeni bir anlam kazandırılmasıdır.

Eski Batı Türkçesi (Western Old Turkic) adlı kitabında Róna-Tas, Schmidt, bu konulardan söz etmiştir (WOT 1324). Bunun yanı sıra Ligeti ve Bereczki de Macarca söz varlığı ile görüşlerini ayrıntılı biçimde bildirmişlerdir (1986: 192), (1981, 1991).

Macarca ile Karaçayca arasında birleşik veya türemiş kelimeler bakımından da kimi benzerlikler görülmektedir:

Mac. <i>egész+ség</i>	krş.	Krç. <i>saw+luk</i>
Mac. <i>egész+ség+telen</i>	krş.	Krç. <i>saw+luk+suz</i>

Macarca *fő* ~ *fej* > *kút+fő* ‘kuyu+baş’, *forrás+fő* ‘pınar+baş’ vb. Macarcada ve Karaçayca yer adlarında çok yaygındır: *Azó+fő*, *Disznó+fő*. Diğer yandan Karaçayca dağ adlarından: *Alibekbaşı*, *Amanavuzbaşı*, *Çegetkarabaşı*, *Mingikölbaşı* (485) vb.

Macarca deyim: *A fejét veszi vkinek* ‘birinin kellesini uçurmak, ‘Malkarcada şu şekildedir: *Qılıç bla sermep, başların aladı* (Kovács 2005: 176), (Kılıcıyla kelleleri uçurdu.).

Mac. <i>has+as</i>	Krç. <i>karın+lı</i> (245)
Mac. <i>hely+es</i>	Krç. <i>orun+lu</i> (311)
Mac. <i>helyre jön</i> (kedv)	Krç. <i>cüregi ornuna kel-</i> (162)
Mac. <i>hely+telen</i>	Krç. <i>orun+suz</i> (311)
Mac. <i>hétfő</i>	Krç. <i>baş+kün</i> (113)
Mac. <i>hó+ember</i>	Krç. <i>kar kişi</i> (245)
Mac. <i>nap+nyugat</i>	Krç. <i>kün+bathan/kün+batış</i> (287)
Mac. <i>név+telen ujj</i> ‘küçük parmak’ ¹⁵	Krç. <i>a+sız barmak</i>
Mac. <i>sohanapján/kiskedden</i>	Krç. <i>karka şabat kün</i> (245)
Mac. <i>szám+talan</i>	Krç. <i>sanaw+suz</i> (329) < <i>sanaw</i> < <i>san</i> , ~ <i>sansuz</i> (330)
Mac. <i>szín</i> ‘renk’, <i>szín+es</i> ‘renkli’	Krç. <i>sın+lı</i> (343),
Mac. <i>szín+telen</i> ‘renksiz’	Krç. <i>sın+sız</i> (343)
Mac. <i>szív+ére vesz vmit</i>	Krç. <i>cürek+ge al-</i> (163)
Mac. <i>szív+verés</i>	Krç. <i>cürek uruw</i> (163)

Mac. <i>szoros/szűk</i>	Krç. <i>tar</i> ‘dar; dağ geçidi, boğaz’ (377)
Mac. <i>fogom magam és elmegyek</i>	Krç. <i>Başımı alıb ketgenem</i> (No 109)
Mac. <i>nyom+á+ban van</i>	Krç. <i>Iz+ın+da bol-</i> (No 56)
Mac. <i>rajta van a szeme vkin/vmin</i>	Krç. <i>közü ...-de bol-</i>
Mac. <i>választ talál</i>	Krç. <i>cuvab tab-</i> (Tavkul 2001: 43)
Mac. <i>elaltat (tűzet)</i>	Krç. <i>otnu cuklat</i> (159)
Mac. <i>kijön vkivel (olumsuzu) > nem jön ki vkivel</i>	Krç. <i>nögerleri bla kelışmeydi</i> (253)
Mac. <i>vendégség+be megy</i>	Krç. <i>Konak+ga bar-</i> (268)

Macarca halk türkülerinde geçen Türkçe karşılığı ‘cennetin kapısı açıl-’ deyimini, Karaçayca halk türkülerinde de vardır.

5.1 Aile ile ilgili *calquelar*

Editörlüğünü Ligeti’nin yaptığı *Macarların Eski Tarihi* adlı kitabın giriş kısmında şöyle bir soru ile karşılaşmaktayız: “Macarların, *Alan* dilinden ödünç aldıkları *asszony* ‘hanım, evli kadın’ ve *özvegy* ‘eşini kaybetmiş kadın, dul kadın’ sözlerinin açıklaması ne olabilir?” (Ligeti 1986: V). Soruyu şöyle de sorabiliriz: Macarcadaki evlilik terimi tam bu sahalarda ortaya çıkmış olabilir mi? Yoksa Macarlar *ház* ‘ev’ + *as* ‘lı’ (< *ev+li*) kelimesi, Türkçeden bir *calque* olduğu için, *házas+ság* ‘evli+lik’ kavramıyla buralarda mı tanışmışlardı? Aynı sahada yaşayan Karaçay-Malkarlar, kendileri için *Alan* etnonimini kullanmaktadırlar.

Karaçaycada bugün de kullanılan ‘Kime gideyim?’, ‘Beni kime vereceksin?’ gibi evlilikle ilgili kimi ifadeler aynı anlamda Macarcada da bulunmaktadır (krş. *feleségül vesz/elvesz, hozzámegy vkihez*).

Aşağıdaki veriler, Budapeşte’de Mayıs 2012’de yayımlanan, araştırma ve derleme ürünü *Karaçay-Malkar Halk Türküleri* adlı kitaptaki türkülerin sözleri üzerine yapılan çalışmalara dayalıdır:¹⁶

Krç. <i>bilmeyle kimge keterin</i> (No 235)
Krç. <i>km+ge keterin?</i> (No 235), krş.Mac. <i>Kihez mész</i> [hozzá]? Vb.
Krç. <i>erge ber-</i> ‘kocaya vermek’ (No 3)
Krç. <i>erge bar-</i> ‘kocaya varmak’ (193, No 258)
Krç. <i>kelinçik</i> ‘çeyiz’ (WOT 521)
Krç. <i>men da seni alligem</i> (Ben de seni alacaktım -eş olarak-) (Ex 3.4)
Krç. <i>Kök Teyrisi Cer Teyrisin alganda</i> (Gök Tengrisi Yer Tanrıcasını alacağı zaman) (No164)

Macarlarda evli bir kadın geleneksel ortamlarda başını bağlamaktadır. Karaçayca *baş baylagan* teriminin karşılığı Macarcada vergi terimi olarak kullanılmıştır.¹⁷

Allah berdi seni mañña ‘Allah verdi seni bana’ (No 2a-10) örneğinde görüldüğü gibi Macar ve Karaçay inancına göre insan çocuğunu *Tengri*’den alır.

Karaçayca aile büyüklerine verilen *kart ata/ana* ‘dede, büyük baba/nine, büyük anne’ (246) sözcüklerine Macarcada da rastlanmaktadır.

6. Eski fiiler

Karaçaycada, diğer Türk dillerinde olduğu gibi çok sayıda fiil Eski Türkçedeki biçimleriyle kullanılmaktadır. Örneğin *ayt-* ‘söylemek’¹⁸ Türkiye Türkçesinde ise bu sözcüğe *eyit-* biçimiyle tarihi metinlerde ve Alevi ve Bektaşilerin dini törenlerinde söyledikleri nefeslerde rastlanmaktadır.

7. Zarflar

Karaçayca ve Macarca zarflar arasında da benzerlikler vardır. Çok sayıda zarf benzer şekilde oluşturulmaktadır.¹⁹

Krç. *baştın* ‘yukarıdan doğru’ (113),
Krç. *cangırtından* ‘yeniden’ (138) vb.

Karaçaylar için ‘yukarı’ ve ‘güney’ eş anlamlıdır:

Krç. *ogarı cel* ‘güneyden esen rüzgâr’ (307)
Krç. *ogarı canı* ‘güney’ (137)

Karaçayca *köz+üw* ve Macarca *köz* erken dönemden beri birçok yer adında görülmektedir:

Etel+köz (krş. Mac. *Csalló+köz*, *Ormán+köz*, vb.)

Bu sözcük Karaçaycada da hem yer, hem zaman zarfı olarak kullanılır:

Krç. *bir közüwde* ‘bazen’ (123, 278)

Krç. *közüw* ‘sırayla’ (Ex. 6.7):

kegeyle da közüw aylandıla ‘tekerleğin parmakları bile sırayla döner’ (253)

köz baylangan közüw ‘akşam karanlığı’ (277)

Krç. *bu közüw+de* (Karça-Koşay 1954: 14), krş. Mac. *e köz+ben* ‘bu arada’ vb.

cangur cavgan közüwde men tavda em ‘yağmur yağdığı sırada ben dağdaydım’ (278)

Sonuç

Araştırmalarımız bu hususta pek çok yeni bulguları ortaya çıkardığı için Karaçay-Balkarca söz varlığının Macarca için önemi buradaki örneklerle sınırlı değildir. Erken Macar tarihinde kullanılan yer adları incelediğinde Karaçayca ile birçok benzerliğin bulunduğu fark edilmektedir. Macarca yer adları Macarların erken dönemlerindeki inançları, ayinleri, törenleri, geleneksel hayat tarzları hakkında daha ayrıntılı bilgiler sağlayabilir.

Tarihî haksızlıklarından dolayı bugün Macaristan sınırları dışında kalan Macarların dillerinde de arkaik özellikler ve tarihi dil temaslarının izlerini yansıtan sözcükler çoktur. Örneğin, Moldova’da yaşayan Çango Macarlarının dilindeki erken döneme ait Kıpçak alıntı kelimeler, bugünkü Karaçaycada da karşımıza çıkar.

Kaynakça

- Bereczki, G. (1981). "Néhány török tükörfordítás". In: Hajdú Mac. – Kiss J. (eds): *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára.* Budapest. 281-284.
- Bereczki, G. (1991). "Az ablatívusz prolatívuszi és lokatívuszi használatáról a Volga-vidéki nyelvekben". In: Hajdú Mac. – Kiss J. (eds): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 92-94.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish.* Oxford.
- Csáki, É. (2002). "Traces of the Pear-Tree Cult in the Caucasus". *AOH.* 55:4. pp. 345-352.
- Csáki, É. (2002a). "A törökországi karacsájok közt tett kutatásunkról és a karacsáj szókincs egyes sajátosságairól". in: Birtalan Á. – Yamaji M. (eds): *Orientalista Nap 2001.* Budapest, pp. 25-33.
- Csáki, É. (2004). "Middle-Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar". *Inner Asian Survey.* No. 2. pp. 7-35.
- Csáki, É. (2005). "Középmongol eredetű jövevényszók a karacsáj-balkárban 2. A lótarás szavai". In: Birtalan Á. – Rákos A. (eds): *Bolor-un gerel. Kristályfény. Crystal-splendour. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére. Volume I-II. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Belső-ázsiai Tanszék–Magyar Tudományos Akadémia, Altajisztikai Kutatócsoport,* Budapest 2005, Vol. I. pp. 169-189.
- Csáki, É. (2006). "Karaçay-Balkar'da Orta Mongolca Alıntı Fiiller". *Modern Türklük Araştırma Dergisi.* (2006:3-4), pp. 36-65.
- Csáki, É. (2007). "+nAn as ablative case suffix in Hungarian and Turkic languages". In: Csepregi M. – Masonen, V. (eds): *Grammatika és kontextus. Új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. (Urálistikai tanulmányok 17.)* Budapest pp. 55-66.
- Golden, P. B. (1992). "The Codex Cumanicus". In: Paksoy, H. B. (ed.): *Central Asian Monuments.* Istanbul. pp. 33-63.
- Gürsoy – Naskali, E. (1991). "G. J. Ramstedt's Kumyk materials". ed. and transl. by ~. (Mém. de la Soc. Finno-Ou. 208) Helsinki. pp. 68-101.
- Karça, R. – Koşay, H. Z. (1954). *Karaçay-Malkar Türklerinde hayvancılık ve bununla ilgili gelenekler.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlarından No. 101.
- Kovács E. (2005). *Török népdalok Európától Szibériáig. A magyar népköltészet török kapcsolatairól.* Debrecen.
- Lessing, F. D. – Haltod, M. – Hangin, J. G. – Kassatkin, S. (1960). *Mongolian-English dictionary.* Berkeley - Los Angeles. = (L)
- Ligeti L. (1986). *A Magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II.* (Turcologica 84) Wiesbaden. = (WOT)

Sipos, J. – Csáki, É. (2009). *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. The Music of Bektashis in Thrace*. Budapest.

Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tavkul, U. (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tavkul, U. (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tavkul, U. (2010). “Kafkaslarda Sözlü Edebiyat Geleneği”. *Karaçay-Malkar Halk Şairleri Antolojisi*. Ankara.

¹ Bu bilgi için Ufuk Tavkul’a teşekkür ederiz (ed.)

² bk. (Tavkul 2000: 90, 153, 188, 225).

³ Macarca *ész* [es] sözcüğü Kafkas Türk dillerinde de *es* biçimindedir. Diğer Türk dillerinde genellikle Arapçadan kopyalanan *akıl* sözcüğü bulunmaktadır. Karaçaycada bilinen *es+ge al-* (krş. *eszé+be vesz*), ve *es+li* (krş. *esze+s*) Macarcada da aynı yapı, işlev ve anlamdadır.

⁴ Önceki makalelerimin birinde (Csáki 2005) Karaçayların atçılığa olan ilgisini ele almış ve atçılık terimlerini incelemiştir.

⁵ Bu sözcük kullanım sıklığı düşük olmakla birlikte, ölçünlü Türkiye Türkçesinde bulunmaktadır.

⁶ Macarca *báj* sözcüğünün etimolojisi için bk. (WOT 83). Róna-Tas *báj*’ı Eski Türkçe *ba-* ‘bağlamak’ köküne götürmektedir.

⁷ *Karaçaylıla ozgan ömürlede tereklege, tavlaga tabınıb turgandıla* (Karaçaylar geçen yüzyıllarda ağaçlara, dağlara tapmışlar) (370). Armut ağacının Macar geleneklerinde yeri için bk. Csáki 2002.

⁸ Bu eylem ölçünlü Türkçede ‘Bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak, ikame etmek’, *ornatma* eylemi de fizik, kimya ve matematik terimi olarak İngilizce ‘*Ing. substitution*’ karşılığında kullanılmaktadır.

⁹ Azericede Farsçadan kopyalanan *astana* ‘eşik, kapının pervazlarının dayandığı ağaç veya taş basamak’ (Azeri) ve *kandar* ‘kapı ağızı, eşik’ (Az). Diğer Türk dillerindeki biçimler üzerine ayrıntılı bilgi için bk. (Ligeti 1986: 83).

¹⁰ Orta-Asyalı Türklerde de yaygın olan bu sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Molnár 2001:103-118).

¹¹ Eski Türkçe bir alıntı olarak bildiğimiz Macarca *eke* ‘plough’ hakkında Róna-Tas’ın verdiği ayrıntılı bilgi için bkz. (WOT 313).

¹² Karaçayların yer adları üzerinde durulacak olan bu bölüm, Tavkul’un sözlüğünden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹³ Macarlarda yer adı verme geleneği ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Hungaroloji Bölümü’nün 75. yıldönümü kutlamaları kapsamında düzenlenen sempozyumda tarafımdan ayrıntılı bilgi verilmiştir.

¹⁴ Kumancadaki *bolan* ‘geyik’ (Németh 1911: 103) kelimesi Macarcadaki *bölény* ile bağlantılı olabilir (WOT 172). Macarlar bu sözcüğü büyük ihtimalle Kafkas bölgesi olan Batı Karadeniz’in kuzeyinde, Eski Türklerden ödünç almışlardır.

¹⁵ Krş. Eski Macarca *kisujj*.

¹⁶ Kitaptaki numaralar, buraya alınan örneklerin önüne Ex/No yazılmış şekilde parantez içinde gösterilmiştir.

¹⁷ Karakişi’ler, yani prene az bağımlı, toprak sahibi köylüler prensin yeni evlenen kızına iki ya da iki buçuk yaşında inek vermek zorundaydı.

¹⁸ Fiilin Orta Türkçe şekillerinde *ay-* ve *ayd-* ‘govorit’ de bulunmaktadır (Nadžip 1979: 129, 77).

¹⁹ +*DAn* ile ilgili makalemde bu benzerlikler üzerinde durmuştum. Macar dil tarihinin en eski dönemlerinde çıkma ekiyle kullanılan pek çok fiil bulunuyordu, ancak sonraki dönemlerde, onların yerini bulunma ve yaklaşma hâllerıyla kullanılan filler almıştır (Csáki 2007).